

Rękopis z archiwum Aleksandra Mardkowicza zawierający przysłowia i maksymy w północnozachodnim dialekcie języka karaimskiego

Anna Sulimowicz-Keruth

Uniwersytet Warszawski, Wydział Orientalistyczny
Zakład Turkologii i Ludów Azji Środkowej

**A handwritten collection of Karaim proverbs and adages in
North-Western Karaim found in the archive of
Aleksander Mardkowicz**

Summary: The private archive of Aleksander Mardkowicz (1875–1944), a Łuck Karaite activist, writer and editor, includes a manuscript written in the north-western dialect of Karaim, which contains 8 proverbs and a didactical-moralistic text copied from an unknown source. It was drawn up most probably in the early 1930s by Rafał Grygulewicz (1905–1992), a Karaite youth activist from Poniewież (Panevežys) who in response to Mardkowicz's call to collect Karaim proverbs and sayings gathered some material and sent it to Lutsk. The paper contains a critical edition of the manuscript augmented with a translation, glossary and facsimile. There is also biographical information on the copyist provided.

Keywords: North-Western Karaim, Karaites of Panevežys, Aleksander Mardkowicz, Rafał Grygulewicz, Karaim proverbs

Wśród materiałów pochodzących z prywatnego archiwum łuckiego działacza społecznego, literata i wydawcy, Aleksandra Mardkowicza (1875–1944), przechowywanych obecnie w kolekcji Józefa Sulimowicza, zachował się niewielki rękopis oznaczony sygnaturą JSul.VI.12/AMar.2.1. Z kolofonu wynika, że kopistą jest Rafał Grygulewicz z Poniewieża. Manuskrypt nie został opatrzony datą, można jednak z grubsza przyjąć, że pochodzi z lat 30. XX w. Jest on interesujący z kilku względów. Przede wszystkim stanowi przykład karaimskiego rękopisu z Poniewieża, stanowiącego rzadkość w polskich kolekcjach, w których przeważają obiekty halicko-łuckiej proveniencji, stanowiące zabytki dialektu południowozachodniego, a znacznie mniej liczne rękopisy w dialekcie północnozachodnim pochodzą w większości z Trok i Wilna. Do tej pory największy wybór tekstów w tym dialekcie znajduje się w monografii Kowalskiego *Karaimische Texte im Dialekt von Troki* (1929). Również z okresu międzywojennego pochodzi wydanie przekładów Trenów Jeremiasza dokonane przez A. Zajączkowskiego (1934). Ostatnie lata przyniosły kilka krytycznych edycji północnozachodnich rękopisów karaimskich dokonanych przez Jankowskiego (2014) i Németha (2010, 2012, 2013a, 2013b, 2014a), żaden z edytowanych tekstów nie miał jednak związku z Poniewieżem. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że nie należy się spodziewać znaczącego zróżnicowania między karaimskim używanym w Trokach a tym w Poniewieżu, na tyle istotnego, by można było mówić o poddialektach, tak jak w wypadku Łucka i Halicza. Gminy na Litwie nieprzerwanie pozostawały bowiem w ścisłych kontaktach oficjalnych i prywatnych, a jedyny okres, gdy były od siebie odseparowane, to dwudziestolecie międzywojenne¹.

Obok pochodzenia godna uwagi jest również zawartość rękopisu. Składają się nań przysłowia (w liczbie ośmiu) oraz zbiór „mądrości” o charakterze dydaktyczno-moralizatorskim, skopiowanych, jak informuje adnotacja w języku rosyjskim, z bliżej nieokreślonego rękopisu. Omawianie treści przysłów i ewentualnego kontekstu ich użycia nie jest przedmiotem niniejszego artykułu, stąd ograniczę się do uwagi, że dotyczą one typowych

¹ Brak kontaktów dyplomatycznych i umowy pocztowej uniemożliwiał regularne kontakty, były one jednak sporadycznie utrzymywane. Podróżując okrężną drogą przez Łotwę, w 1935 r. odwiedził Litwę *ułlu hazzan* S. Firkowicz (*Z życia* 1936: 115). Za pośrednictwem ryskich Karaimów przekazywano też korespondencję. Przeszkody znikły dopiero w marcu 1938 r., gdy Polska i Litwa nawiązały stosunki dyplomatyczne.

życiowych sytuacji i z wyjątkiem dwóch nie zawierają elementów zaczerpniętych z religii. Inaczej jest z „mądrościami”. Ich treść stanowią pochwała rozumu i wiedzy, uczciwości i skromności, zalecenia posłuszeństwa nakażom Tory, ganień pychy, przywiązania do dóbr materialnych, folgowania przyziernym skłonnościom. Na pochodzenie jednej z nich wskazuje sam kopista pierwotnego manuskryptu: „A rzecz [jest] w księdze. Napisano [tam:] jeśli głupiec zamilknie, za mądrego zostanie uznany” (fol. 1 v° w. 7–9), co stanowi przekład fragmentu wersetu z Księgi Przysłów (17.28): „Nawet głupi, gdy milczy, uchodzi za mądrego” (UBG). Także passus: „Kto własne serce poskramia, godzien jest większej pochwały niż mężny wojownik. Ten, kto panuje nad swoimi skłonnościami, jest potężniejszy niż ten, kto panuje nad miastem” (fol. 2 r° w. 9–10) ma swe źródło w Piśmie: „Lepszy jest nieskory do gniewu niż mocarz, a kto panuje nad swym duchem, jest lepszy niż ten, kto zdobywa miasto” (Prov 16.32) (UBG).

W niektórych mądrościach pobrzmiewają treści znane z literatury rabinicznej. Passus „Świat opiera się na trzech rzeczach. Na szczerzej modlitwie i na miłosierdziu i uczciwym sądzie” (fol. 1 v° w. 1–3) jest nader podobny w treści i konstrukcji do wypowiedzi zebranych w *Pirkei Awot*: „Szimon Sprawiedliwy [...] zwykł mówić: Na trzech rzeczach stoi świat: na Torze, na pracy i dobroczynności” (SO 2015: 11) oraz: „Rabban Szimon, syn Gamaliela, powiada: Świat stoi na trzech rzeczach, na prawdzie, sprawiedliwości i pokoju” (SO 2015: 13). Podobnie passus „Majątek człowieka nie sięga na tamten świat, ale rozum i [przestrzeganie] przykazań ścielą przed nim [człowiekiem – przyp. aut.] drogę” jest zbliżony w swej wymowie do słów rabiego Jose syna Kiśmy: „W czas śmierci człowieka nie towarzyszą mu do grobu ani srebro, ani złoto, ani szlachetne kamienie i perły. Towarzyszy mu tylko *Tora* i jego dobre uczynki” (SO 2015: 111). Wiadomo, że karaimscy uczeni interesowali się literaturą rabiniczną i znali ją (Mann 1931: 553, 677, 682–684; Lasker 2011: 49–50; Bohak 2013: 17–34; Németh 2013a: 245), toteż podobieństwa te nie są czymś niezwykłym. Ustalenie pierwotnych źródeł przepisanych przez Grygulewicz mądrości wymaga jednak dalszych, pogłębionych badań, które również nie wchodzą w zakres niniejszego artykułu.

Na charakter źródła bezpośredniego, z którego Grygulewicz skopiował owe maksymy, czyli wspomnianego niezidentyfikowanego rękopisu, wskazywać może krótki wstęp (fol. 1 r° w. 12–15), w którym kopista mówi o zamiarze spisania za pozwoleniem Szechiny i *ribbich* (nauczycieli) tego, czego się dowiedział (dosł. „co przyjąłem”, w. 14). Nasuwa on myśl, że może chodzić o rodzaj wprawki, tekstu spisanego lub przepisane go przez ucznia

karaimskiej szkoły. Kopiowanie książek było zajęciem cieszącym się estymą, gdyż rękopisy były cenione wyżej niż drukowane książki (Sulimowicz 1968: 41). Rękopiśmienne woluminy sporządzano na zlecenie bądź jako upominek.² Tak mogło być i w tym wypadku – w wersji 15 kopista, wcześniej określający się z uniżeniem jako „nierozumny prostaczek” (w. 13), wyraża nadzieję znaleźć łaskę w oczach niezidentyfikowanego „szanownego pana”.

Obecność tego rodzaju dokumentu w archiwum Mardkowicza wykazuje niewątpliwy związek z przejawianym przez łuckiego działacza zainteresowaniem karaimskim folklorem. W 1932 r. Mardkowicz zamieścił w opublikowanym przez siebie kalendarzu *Łuwachłar dert jitha*³ zbiór przysłów i powiedzeń, apelując w zakończeniu o zbieranie i przesyłanie podobnych wytworów karaimskiej twórczości ustnej w celu ich publikacji na łamach czasopisma „Karaj Awazy”, które wydawał w Łucku. Część materiału zamieszczonego w *Łuwachłar* zebrał wśród członków rodzimej społeczności, część zaś otrzymał z Poniewieża właśnie. Z niewiadomych względów jednak żadne z zapisanych w rękopisie Grygulewicza przysłów nie znalazło się w tym zbiorze, ani też nie zostało wykorzystane w kolejnych⁴. Grygulewicz w podpisie określa się jako kawaler, co wskazuje, że rękopis musiał powstać przed 1933 r., nie możemy jednak stwierdzić z całą pewnością, czy został przysłany Mardkowiczowi, gdy ten zbierał materiał do *Łuwachłar*, czy jest efektem zamieszczonego tam apelu.

O zamiarze wydania przynajmniej części nadesłanego przez Grygulewicza materiału może świadczyć dokonana przez Mardkowicza transkrypcja z dialektu północnozachodniego na południowozachodni. Obejmuje ona

² Przykładem tego mogą być rękopisy z kolekcji J. Sulimowicza: JSul.I.11, modlitewnik przepisany w 1878 r. w Łucku przez Z. Rojeckiego dla Icchaka Nisana syna Moszego Firkowicza oraz JSul.I.20, podręcznik gramatyki języka hebrajskiego w pytaniach i odpowiedziach, skopiowany w 1817 r. na prośbę Simchy Icchaka syna Awirama Pileckiego z Malunki (Malowanki?) przez jego szkolnego kolegę, Chazię [Chaskela?] syna Mararięgo.

³ *Łuwachłar dert jitha* (5693–5696), Łuck 1932, s. 17–19.

⁴ „Azar azar – chudzura turar”, KA 6, 1933, s. 13; *Kart da kartajmahan sezler*, KA 8, 1935, s. 2–7; Mardkowicz, A., *Karaim, jego życie i zwyczaje w przysłowiaach ludowych*. Łuck 1935; Mardkowicz (Kokizow), A., *Okruchy ze stołu ojców: (Garść przysłów karaimskich)*, „Myśl Karaimska” 1939, z. 12 (1937–1938), s. 105–108. *Garść przysłowi karaimskich* (KA 1936: 21a) stanowi wybór z *Karaim, jego życie i zwyczaje w przysłowiaach ludowych*.

całą fol. 1 r°, a na 1 v° tylko pojedyncze wyrazy – być może Mardkowicz zorientował się, że nie są to przysłowia i stracił zainteresowanie treścią.

Warto przy tym nadmienić, że brak wymiany pocztowej między Rzeczpospolitą a Republiką Litewską znacznie utrudniał kontakty ze społecznością w Poniewieżu. Mardkowicz jednak, jak świadczą zachowane w jego archiwum listy, utrzymywał łączność z tamtejszymi Karaimami, Jaakowem Maleckim, Michałem Tynfowiczem i dwoma Rafałami Grygulewiczami: z Kibart i z Poniewieża, a wieści o życiu społecznym i położeniu tamtejszej gminy, uzyskane, jak można sądzić, właśnie od wspomnianych korespondentów, zamieszczał na łamach „Karaj Awazy” (*Karyndas* 1932, *Tirliginden* 1933a, *Tirliginden* 1933b). Jak wynika z korespondencji z R. Grygulewiczem z Poniewieża, Mardkowicz interesował się pieśniami paraliturgicznymi *zemer* i innymi utworami z poniewieskich rękopiśmiennych modlitewników, a Grygulewicz, w imieniu, jak się wydaje, młodych działaczy skupionych wokół „Onarmach”, jakieś materiały tego rodzaju mu przesyłał⁵, w zachowanych listach brak jest jednak wzmianek o zbieraniu przysłów i powiedzeń. Poza samym rękopisem nie dysponujemy więc innymi źródłami mówiącymi o pochodzeniu zapisanego w nim materiału.

Opis obiektu

Rękopis składa się z pojedynczego arkusza papieru złożonego na pół, przez co powstały dwie karty o wymiarach 180 × 110 mm. Karty są numerowane (1–3). Papier zeszytowy, gładki, w kolorze kremowym, z delikatnym linowaniem, atrament w kolorze czarnym, ołówek. Alfabet hebrajski (półkursywa karaimska), cyrylicycki, dopiski ołówkiem alfabetem łacińskim ręką A. Mardkowicza. Tekst znajduje się na fol. 1 r° (17 wersów) i 1 v° (16 wersów) oraz 2 r° (12 wersów), fol. 2 v° pusta.

Tekst jest podzielony na dwie części. Pierwszą (fol. 1 r°, wersy 1–10) stanowi lista przysłów złożona z ośmiu numerowanych literami hebrajskimi pozycji, drugą – oddzieloną poziomą linią i zatytułowaną w j. rosyjskim „Vypiska iz rukopisi” – zwarty tekst, na który składają się maksymy poprzedzone krótkim wstępem. Ostatnie dwa wersy na fol. 2 v° wypełniają podpis kopisty w języku hebrajskim i nazwa miejscowości. Na fol. 1 r° oraz częściowo na 1 v° (pojedyncze wyrazy ponad wersami 1–5) widoczne są

⁵ List R. Grygulewicza do A. Mardkowicza z 20 II 1934, nr inw. JSul.VI.12/AMar.7.2.

interlinearne dopiski ołówkiem ręką Mardkowicza zawierające transkrypcję na dialekt południowozachodni.

Informacje o kopiście

Kopista rękopisu, Rafał Grygulewicz (Rapolas Grigulevičius), syn Jehoszui⁶, urodził się 20 października 1905 r. w Poniewieżu⁷. Jego ojciec, Jehoszua Grygulewicz (zm. 1927) trudnił się wyszynkiem – prowadził tzw. „piwnuszkę”; choć nie posiadał wykształcenia religijnego pozwalającego sprawować funkcje duchowne, znał język hebrajski i przewodniczył modlitwom w okresie, gdy stanowisko hazzana w Poniewieżu pozostawało nieobsadzone (Jaroszyńska 216: 8). Rafał był najmłodszy z trojga rodzeństwa – miał brata, Piotra (1898–1937), urodzonego w Nowym Mieście, gdzie podówczas rodzice mieszkali, oraz siostrę, Zofię (1900–2003). W 1915 roku, w czasie bieżenstwa, czyli przymusowej ewakuacji w głąb Rosji, rodzina Grygulewiczów znalazła się w Charkowie. Starszy syn ukończył tam gimnazjum, a córka – kursy handlowe. R. Grygulewicz przed wojną zakończył naukę na czterech klasach szkoły powszechnej, później uczył się w szkole rzemieślniczej – rodziców nie było stać na jego dalsze kształcenie.

W 1922 r. powrócili w rodzinne strony. R. Grygulewicz przez pewien czas pracował jako ślusarz w warsztacie prowadzonym w Poniewieżu przez innego Karaima, Ilię Tynfowicza. Jednocześnie aktywnie uczestniczył w życiu społeczno-kulturalnym poniewieskiej gminy. Był członkiem karaimskiej organizacji młodzieżowej „Onarmach” – w 1933 r. pełnił funkcję przewodniczącego i współorganizował obchody jubileuszu 10-lecia jej działalności. Udzielał się również w sekcji teatralnej, występując jako aktor w wystawianych w języku karaimskim amatorskich przedstawieniach (*Tirliginden...* 1933b: 22). Jego nazwisko znajdujemy w składzie zarządu, który 11 lipca 1936 r. zaaprobował nowy statut gminy oraz wśród członków nowego zarządu powołanego 29 marca 1937 r. (*Janhy hanhala* 1938: 25–26). W 1933 r. R. Grygulewicz założył rodzinę – jego wybranką była Asenat

⁶ W ten sposób jest określany w publikacjach w czasopiśmie „Onarmach” – imię ojca pozwalało odróżnić go od imiennika, Rafała Grygulewicza, syna Samuela (zm. 1974), mieszkającego w Kibartach.

⁷ Informacje o rodzinie i życiu R. Grygulewicza uzyskane od jego wnuczki, Olii Romanovskite z Wilna (w maju i listopadzie 2018 r.).

Łopatto (1911–1994), siostra Szełumiela Łopatto, karaïmskiego poety, tragicznie zmarłego w młodym wieku. Mieli dwie córki. W czasie II wojny światowej pracował jako malarz – odnawiał m.in. elewację poniewieskiej katedry. Po wojnie podjął pracę w poniewieskim zrzeszeniu gastronomicznym, gdzie dosłużył się kierowniczego stanowiska. Nadal czynnie interesował się sprawami karaïmskimi, utrzymując kontakty z karaïmskimi działaczami z innych ośrodków, m.in. Borysem Kokenajem z Rostowa nad Donem, Semitą Kuszul z Symferopola, jak też ze społecznością trocko-wileńską. Zmarł w Poniewieżu w 1992 r., został pochowany na cmentarzu karaïmskim w Nowym Mieście (Naujamestis).

Warto mieć na uwadze, że R. Grygulewicz bez wątpienia posiadał pełną kompetencję w zakresie języka karaïmskiego. Jak wskazuje zachowana korespondencja⁸ i informacje uzyskane od córki i wnuczki⁹, posługiwał się nim na co dzień w kontaktach z rodziną i innymi członkami społeczności.

Uwagi o ortografii i języku

Rękopis jest sporządzony pismem hebrajskim, odmianą tzw. półkursywy karaïmskiej. Dukt pisma jest względnie staranny, przy czym stosunkowo duża wielkość liter oraz dość znaczna liczba literówek i poprawek mogą wskazywać, że kopista nie miał większej wprawy w posługiwaniu się alfabetem hebrajskim.

Ortografia rękopisu nie odbiega w zasadniczy sposób od tej w rękopisach wyedytowanych przez Németha (2012: 148–149, 2013b: 260–263) i w ogólnym zarysie odpowiada obserwacjom Olach (2016: 69–73). Jeżeli chodzi o samogłoski, do oznaczania *a* najczęściej stosowany jest *patach*, *kamac* pojawia się sporadycznie, przede wszystkim w zapożyczeniach z hebrajskiego (mowa o nich dalej), w wyrazach rodzimych natomiast jedynie w dwóch wypadkach: יַזְיַנְדִיר *jazyandyr* (1 v° 8), זַנְסִיז *žansyz* (1 v° 14). Samogłoska *e* oznaczana jest za

⁸ W archiwum A. Mardkowicza zachowały się oprócz wspomnianego już listu z 20 II 1934 jeszcze dwa inne listy R. Grygulewicza w języku karaïmskim (z 23 X 1934, sygn. JSul.VI.12/AMar.7.1 i z 21 X 1936, sygn. JSul.VI.12/AMar.7.3). Wszystkie są pisane alfabetem łańskim.

⁹ Obie uczestniczyły jako respondentki w projekcie „Sporządzenie dokumentacji dźwiękowej ostatnich użytkowników mówionego języka karaïmskiego” realizowanym w 2018 r. przez Fundację Karaïmskie Dziedzictwo ze środków Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji.

pomocą *cere. Segol*, podobnie jak *kamac*, występuje w zapożyczeniach, w wyrazie rodzimym w jednym tylko wypadku: אָכֵי *eki* ‘dwa’ (1 v° 6). Do zapisu *i* oraz wygłosowego *y* stosowany jest *chirik male*, podczas gdy *chirik* oddaje *y* w pozycji w środku wyrazu. Samogłoski *o* i *u* zapisywane są wyłącznie za pomocą odpowiednio *cholam male* i *szuruk*. Do zapisu samogłosek w pozycji na początku wyrazu stosowane są *matres lectionis* i ich kombinacje: *alef* (a i e), *alef* i *waw* (o, u), *alef, jod* i *waw* (ö, ü). Wygłosowe *a* zapisywane jest przy pomocy *alefu*, ale w kilku wypadkach, jeśli nie liczyć wyrazów zapożyczonych z hebrajskiego i podlegających zasadom ortografii tego języka, występuje zapis z niemym *he*: אַזְגִּינָה *azgynā* ‘trochę’ (1 r° 13), בִּילָה *byla* (1 v° 2, 3), דִּנְיָה *dunja* ‘świat’ (1 v° 1), דִּנְיָה גַּא *dunjāya* (1 v° 11–12) z *he* zachowanym także po dodaniu sufiksu dativu, בִּיזְלִירִיזְדָּה *koźlarjizda* ‘w Pańskich oczach’ (1 r° 16).

Palatalizacja spółgłosek oddawana jest za pomocą dodatkowego *jod*, np. אֶרְכֵּלִינִיבְצִינִי *erkañuv’udañ* ‘od władającego’ (2 r° 10). W zapisie spalatalizowanego *k* za pomocą *kaf*, zaś welarnego *q* w otoczeniu samogłosek tylnych za pomocą *kof* widoczna jest niekonsekwencja: obok אָקֵל *aqyl* ‘rozum, rozsądek’ (1 v° 5) mamy אָבֵל *aqyl* (1 v° 9) i כֵּלִטִירִדִיר *kełtīradīr* ‘przynosi’ (2 r° 6) obok קֵלִיד *keład* ‘przychodzi’ (1 r° 10). Jednak welarne *k* na końcu wyrazów ze spółgłoskami palatalnymi jest konsekwentnie oddawane przez *kaf*: נִיעִיכ *niečik* (1 r° 4) i נִיעֵכ *ničik* (1 r° 2, 1 v° 5, 12, 13) ‘jak’, טֵנְטִיכ *teñtak* ‘głupiec, prostak’ (1 r° 13), כֵּרֵיכ *keřak* ‘potrzeba, trzeba’ (1 r° 4). Można się zastanawiać, czy zapis z *kaf* form czasownika *juqla-*: יוֹבְלֵדוֹגוֹן *juqlejdoyoč* (1 r° 1) oraz יוֹבְלֵדוֹגוֹן *juqlejdoyon* (1 r° 10), występujących w pierwszej części rękopisu, odzwierciedla potencjalną zmianę artykulacji *q > k* pod wpływem zmiany artykulacji *l* spowodowanej przejściem *e > a* przed *j*.

Kof w pozycji na końcu wyrazu służy do oddania χ , co często, choć nie zawsze (nawet w obrębie jednego wyrazu) bywa oznaczane przez dodanie *rafe*, np. יַרְיֵקֶלִיֶּטִיר *jaryklyxytyr* ‘jest światłością’ (1 v° 11). Wygłosowe χ zapisywane jest także za pomocą *chet*: בַּלֶּח *bałyχ* ‘ryba’ (1 r° 6). Przykładem występującej w rękopisie niekonsekwencji pod tym względem może być wyraz χ ozłalyχ ‘bogactwo’ zapisywany na różne sposoby: חוֹצְזֵלִיק (1 v° 14), חוֹצְזֵלֶח (1 v° 16), חוֹצְזֵלִיק (2 r° 4–5). Podobny brak konsekwencji można zaobserwować w wypadku przymiotnika *jaxšy* ‘dobry’ w stopniu wyższym, gdzie χ jest w temacie zapisywane za pomocą *chet*, *chaf* lub *he*, a w sufiksie przez *chet*, *kof* z *rafe* lub *he*: יְכְּשִירָח (1 r° 2), יְיִחְשִירָח (1 r° 7), יְיִחְשִירָה (2 r° 8), יְיִחְשִירְקֶטֶר (1 v° 15). Uwagi Németha o zapisie γ za pomocą *gimel*, *gimel* z *rafe* lub *he* (Németh 2012b: 262) znajdują odzwierciedlenie również w tym rękopisie,

np. *azyryyna* zapisywane אַזְרִינָה (1 r° 13) i אַזְרִינָה (1 v° 16), בַּהֲלֵרַק *bayalyrax* (1 v° 10), שַׁיָּר *šayar* (2 r° 10).

Zwarto-szczelinowe dziąsłowe *ż* zapisywane jest za pomocą kombinacji *cade* i *zajin* ze znakiem *gerszaim* powyżej, jak na przykład w wyrazie *χοζάλυχ*, o którym mowa w poprzednim akapicie. Sposób ten przypomina zapis zębowego *z* w wydany przez Olach XIX-wiecznym przekładzie Tory – jego kopista (Jezua Josef Mordkowicz) używał w tym celu również kombinacji *cade* i *zajin*, z tą różnicą, że ta druga litera, mniejszej wielkości, umieszczana była w indeksie dolnym (Olach 2012: 26). W rękopisie Grygulewicz ma także pojedynczy przypadek innego zapisu. Chodzi o wyraz *χοζάλανμαστ* ‘nie wzbogaci się’ z *ż* zapisanym przez kombinację nie *cade* i *zajin*, lecz *dalet* i *zajin*: חוּדְלוֹלְמָסַת (1 r° 3). Identyczne rozwiązanie jest stosowane konsekwentnie w północnozachodnim rękopisie JSul.IV.20.

Do zapisu *t*, *f* używane jest z reguły *tet*, lecz w przeciwieństwie do obserwacji Olach i Németha, iż *taw* pojawia się wyłącznie w hebraizmach i imionach własnych (Olach 2012: 55; Németh 2013: 61), w omawianym rękopisie za pomocą *taw* w trzech wypadkach zapisano wygłosowe *t*: חוּדְלוֹלְמָסַת *χοζάλανμαστ* (1 r° 3), אִישְׁטֵרַת *ištyrat* (1 r° 8), אֶלַת *alat* (1 r° 9). Dotyczy to formy skróconej końcówki 3. os. sing. i występuje wyłącznie w pierwszej części rękopisu, którą stanowią spisane przez Grygulewicza przysłowia, co wskazuje, że taki zapis może wynikać z osobistych preferencji kopyisty. W drugiej części, przepisanej z niezidentyfikowanego rękopisu, formy skrócone nie występują.

Nieregularności te potwierdzają brak ustalonych reguł karaimejskiej ortografii, na co wskazują zresztą inni autorzy (por. Németh 2011: 100, Olach 2012: 30), w tym wypadku jednak w połączeniu z licznymi błędami kopisty mogą także stanowić poszlakę, że oryginalny rękopis, z którego pochodzi druga część tekstu, faktycznie mógł być wprawką ucznia. Jednakże jeśli tak by w istocie było, bardziej szczegółowe analizowanie ortografii byłoby w tym wypadku bezcelowe.

Jeśli chodzi o leksykę, uwagę zwraca obecność wyrazów w KRPS odnotowanych jako występujące wyłącznie w dialekcie południowozachodnim: *tynyš* ‘spokojny’ oraz *jetkiř*- ‘osiągać, dostarczać na czas, zdążać, dościgać, dopędzać’. Szczególnie interesujący wydaje się *ujalčanlyχ* ‘wstydlivość, skromność’, nieodnotowany w KRPS derywat czasownika *ujal*- ‘wstydzic się, być zawstydzonym’, utworzony za pomocą sufiksu *-čan* również nieodnotowanego przez Zajączkowskiego (1932).

Sławizmy są bardzo nieliczne i ograniczają się do partykuły *to* oraz użytego aż sześciokrotnie spójnika *a*. Częstsze są za to zapożyczenia z języka hebrajskiego. Jest ich w sumie szesnaście, przy czym warto zauważyć, że z wyjątkiem trzech – *caddik* ‘sprawiedliwy’, *rešut* ‘pozwolenie, zgoda’ oraz *šəḥina* ‘Szechina, boska obecność’ – wszystkie pozostałe są odnotowane w KRPS i należą do hebraizmów głęboko wrosłych w karaimski. Uwagę zwracają różnice w stosunku do oryginalnej wokalizacji, np. **דַּדִּיק** (1 r° 3) – hebr. **דָּדִיק** (1 r° 12) – hebr. **דָּדִיק** (1 r° 12) lub **דָּדִיק** (1 v° 2) – hebr. **דָּדִיק**. W wypadku dwóch ostatnich wyrazów wokalizacja z użyciem *segol* i *cere* oddaje właściwy dla karaimskiego sposób realizacji *szwa* jako *e* (Harviainen 1997: 106): *šəḥina* ‘duch Boży’, *tefila* ‘modlitwa’.

Wśród wyrazów zapożyczonych wyróżnia się pochodzący z arabskiego wyraz *žuyar* ‘klejnot’ (1 v° 10), występujący w tekście z sufiksem ablatiwu: **זַיְיָרִי**. Na pierwszy rzut oka *chirik* pod *cade* wydaje się pomyłką kopisty, ale sufiks ma wyraźnie formę spalatalizowaną, co może wskazywać, że błąd polega na ewentualnym braku dodatkowego *jod*. Lekcja mogłaby zatem wyglądać następująco: *žuyardań*. Uderza podobieństwo do odnotowanego w KRPS za Radłowem osobliwego *ǰžyxəpə*, mającego występować tylko w dialekcie południowozachodnim obok właściwego dla obu zachodnich dialektów *ǰžyxəpə*. Być może mamy tu do czynienia z hiperpoprawną formą występującą w południowozachodnim rękopisie, z którego korzystał Radłow. Formy te, w których *ö*, *ü*, a także *š* występują w pozycjach nieumotywowanych etymologicznie, nie są rzadkością w tekstach z okresu przejściowego, gdy kopista nie był w stanie na podstawie własnego wyczucia językowego zrekonstruować pewnych oryginalnych form (Németh 2014b: 261). Z drugiej strony Radłow południowozachodni karaimski materiał leksykalny do swojego słownika¹⁰ pozyskał z Łucka, gdzie w latach 1879–1902, a więc w czasie, gdy uczoney zbierał materiał, hazzanem był pochodzący z Poniewieża Zacharia Rojecki, syn Chananii (1841–1910). *Züxer/žüýar* może być więc właściwe dla poniewieskiej odmiany dialektu północnozachodniego¹¹.

Warto też zwrócić uwagę, że w pochodzącym z Poniewieża rękopisie wspomniany już hebraizm *tefila* nie występuje w odnotowanej przez

¹⁰ W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, vol. 1–4, St. Petersburg 1893–1911.

¹¹ Por. trockie *žuvýer* u Kowalskiego (KRPS: 173) oraz południowozachodnie *dzewger* u Mardkowicza (KRPS: 177), *ǰžöwxəpə* u Radłowa (KRPS: 176) oraz *žuvayer* (*džuwajer*) u Rudkowskiego (1931), z zachowanym *v*.

Kowalskiego trockiej postaci *tefiηla* z dysymilacją *-ll-* > *-ηl-*. Podobnie jest z *tuǵállik* ‘doskonałość, pobożność’ (1 v° 3) w rękopisie Grygulewicza i *tuǵańlik* u Kowalskiego (1929: 268). Może to wskazywać, że ten rodzaj zmiany fonetycznej nie występował w poniewieskiej odmianie dialektu północnozachodniego.

Zjawiskiem niewystępującym w tekstach wyedytowanych przez Németha jest metateza *ańnyj(y)zda* > *anlejzda* (1 r° 15) i *ańnynda* > *anłynda* (2 r° 3). Występuje ona w tekście Grygulewicza dwukrotnie, konsekwentnie, co świadczy, że mamy do czynienia z lokalną specyfiką, a nie z błędem kopisty.

Transkrypcja tekstu

Tekst rękopisu jest przeważnie wokalizowany, zdarzają się jednak wyrazy całkowicie lub częściowo pozbawione wokalizacji. W transkrypcji starano się oddać wymowę dialektu północnozachodniego, jednak tam, gdzie zapis wskazywał na wymowę niestandardową, a nie wynikał z oczywistego błędu kopisty, uwzględniono wartości zapisu. Dopiski A. Mardkowicza w alfabecie łacińskim podano kursywą, zachowując oryginalną pisownię. Palatalizację oznaczono *´*.

Skreślenia dokonane przez kopistę lub A. Mardkowicza oznaczono { }, uzupełnienia autorki – []. Tekst transkrybowany przez A. Mardkowicza i zapisany w alfabecie łacińskim został umieszczony w / / i zapisany kursywą. Również kursywą zapisano wtręt w języku hebrajskim.

Transkrypcja

Folio 1 r° (1)

- [1a] */siwerine Tenri juķlejdoħac beredir/*
 [1] (1) šuʋaʀiña Teńfi juķlejdoyoč beʋađir
 [2a] */jachsyraktyr tiri cibin kyryłħan ar[y]šłandan/*
 [2] (2) jaħšyraq¹² tiʀi čibiń ničik qyryłħan aryslan
 [3a] */jat bit tislemeše, adam chodżałanmast/*
 [3] (3) jat biť tišłamaša adam ħoźalanmast
 [4] (4) nečik keřak korkajma to keřak čyban bo¹³

¹² יְכִשִּׁירָךְ. Wyraźnie widoczny *patach* zamiast *chirik* stanowi błąd kopisty.

¹³ בו. Nienotowana gdzie indziej postać sufiksalna (aczkolwiek zapisana osobno) postpozycji *byla*, być może przez analogię do partykuły pytajnej *-mo* (por.

- [5] üřuńa /necik kerek kerkejme, kerek
 [5a] cybanba jirime/
 [6] (5) balyχ izłejď, ňe teřańřaχ a adam izłejď
 [7] ňe jaχšyřaχ
 [8a] /rasza ystyrad, caddik mereslejď/
 [8] (6) raša ištýrat a caddik meřašlejď
 [9a] /beri kojnu aład sanahandan/
 [9] (7) bořu qojnu alat sanayandan
 [10] (8) juklejdoχon adamya čyjyr keład
 [10a] /{cij} jukłajdohan adamha cijir¹⁴ keled/

 [11] Vypiska iz rukopisi
 [12] Reřutuba¹⁵ ol řehinanyn da reřutube¹⁶
 [12a] /Reszutuba oł szehinanyn da reszutuba/
 [13] ribbiłarńiń meńďa tełi teńřak azyyna¹⁷
 [13a] /ribbiłernin mende t'eli tentek azhyna/
 [14] řoźłajim ňeńi qabul eřřim ajtajim
 [14a] /seźlejim. Neni kabuł ettim, ajtajim./
 [15] da tabajim řirińlik anlejzda¹⁸ kavodu[j]uznun¹⁹
 [15a] /Da tabajim sirinlik ałnynynzda kawodu-/
 [16] da koźłarįijźďa. Anlavcu řožuń²⁰ üvřařu-
 [16a] /nuznun da kezlerinizde. Anlavcu sezin/
 [17] vćuřuńuń jaχšyřny tabadyr. Saqlavču torany

KRPS: 408).

- ¹⁴ Por. čyjyr 'licho' (Kowalski 1929: 179). Mardkowicz odnotowuje ten wyraz w swoim słowniku jako cyjyr 'klęska, nieszczęście' (Mardkowicz 1935a: 20), tu zwokalizował go w wariancie z *y* > *i* pod wpływem *j*.
- ¹⁵ רשיתובא. Zbędny *jod* to oczywisty błąd kopisty.
- ¹⁶ רשותובא. Postać sufiksalna postpozycji *była* ze zredukowaną głoską oddawaną w piśmie alternatywnie jako *a* bądź *e*.
- ¹⁷ אגיןא. Zbędny *chirik* pod *zajin* to oczywisty błąd kopisty.
- ¹⁸ אנליזדא. Metateza: *alnyjyzda* > *anlejzda*.
- ¹⁹ כבודונון. Brak *jod* pomiędzy dwiema literami *waw* to oczywisty błąd kopisty. *Kawod* (hebr. כבוד 'cześć, szacunek, chwała') z północnozachodnim sufiksem dzierżawczym 2. os. l. mn. -(u)*juz* jako forma grzecznościowa 'wielmożny pan' (Kowalski 1929: 214).
- ²⁰ סיוזין. Wyraz częściowo wokalizowany. Brak *waw* jest najprawdopodobniej wynikiem błędu kopisty.

- [17a] /iwretiwcisinin jachsyny tabadyr. Sak-
[17b] lawcu Torany/

Folio 1 v° (2)

- [1] anar sandyr. Ol dunja turadyr üč /ic/
[2] ńeńša była. Rast tefila²¹ üčün /icin/ da ševayat üčün
[3] da tuž tońa była. Ķim tuǵaǵıǵıke ürujdir
[4] Teńri any /ani [s]²²/ šuvađir. A kim /da kim/ anar išanadyr
bary- /barynda/
[5] nda onaradyr. Ujałčanlyχ²³ da aqyl /akył/ ńiçik²⁴
[6] eki qarandašlar teńšidiřlar. Da uslunun
[7] sozlařı urakńı bijańdiřadiřlar. A iš /is/
[8] seferda. Jazyandyr teli de tyjylsa uslu
[9] {uslu²⁵} ornuna sayyřlanadyr²⁶. Us da aqyl²⁷ altyndan
[10] baalyraχ. Syjl[y]²⁸ šem da šiřinlik žüyardan²⁹ abajlyraχ
[11] micva da zeχut adamyǵa jaryχlyχtyr. Ol dunja-

²¹ Kopista nie zaznaczył *dageszem* podwojenia spółgłoski *l*.

²² Trudno powiedzieć, dlaczego Mardkowicz zwokalizował ten wyraz nieprawidłowo, niezgodnie z sensem zdania, jako *ani* zamiast *any*.

²³ Od *ujał-* ‘wstydić się, być zawstydzonym’ (KRPS: 574). *Ujałčan* ani *ujałčanlyχ* nieodnotowane w KRPS. Zajczkowski nie odnotowuje sufiksu *-čan*, choć przywołuje wschodniotur. *sürün-čan* ‘łatwo potykający się’ (Zajczkowski 1932: 91).

²⁴ נִיֵּץ. Zwiężenie *e > i* przed sylabą zawierającą wąskie *i*. Chirik w pierwszej sylabie może też wskazywać na obecność wąskiego *e* w tym miejscu. W rękopisie występują zarówno postaci z *-i-*, jak i z *-e-* (por. fol. 1 r° w. 2 i 4). *Kaf* w postaci podstawowej na końcu wyrazu jest zjawiskiem typowym dla ortografii karańskiej, gdzie *kaf sofit* występuje z reguły jedynie w wyrazach zapożyczonych z hebrajskiego i odzwierciedla pisownię w tym języku (por. Németh 2013b: 261), w rękopisie Grygulewicz nie ma jednak takiego przypadku. Zob. też dalej, w. 12: טיריכ.

²⁵ Powtórzenie przekreślone przez Mardkowicza.

²⁶ Fragment będący cytatem z Księgi Przysłów (17.28) różni się nieco od przekładu opublikowanego przez Firkowicza: *Dahı teli tiyiluvçu uslu ornuna sahiřlanadyr* (Firkovičius 2000: 74), jest natomiast całkowicie zgodny z tym w rękopisie JSul.IV.20, fol. 111 v°.

²⁷ דִּאֲכָל. Niepełna wokalizacja. Zapis łącznie ze spój. *da* przez pojedynczy *alef*.

²⁸ סִיֵּל. Pominięcie wygłosowego *y* jest ewidentnym błędem kopisty.

²⁹ צִׁזוֹהֲרֵדִין. Chirik pod *צ* wyraźnie widoczny. Zob. wyżej, podrozdział „Uwagi o ortografii i języku”.

- [12] ya {bm} b̄erma azyχtyr. Ničik teřak³⁰ jemiššiz
 [13] alej žan ješiši³¹ aqylsyz. Teřila kavvanasys³² ničik guf
 [14] žansyz. Xožalyχ da tatly aš gufnu³³ kořkajfajdir
 [15] a Tora žanny tirgizajdir. Jaχšyraχtyr³⁴ kišiga
 [16] azyna tynyš³⁵ {d}rastlyχ byla. Xožalyχ Teřnridań
 [17] adamyā beřilgańdir astravya ki öžu

Folio 2 r° (3)

- [1] keřagića ašajej da öžgalařgada³⁶ jaχšy qylyej.
 [2] Maly kišiniń ol dunjaya uzatmyjdyr³⁷.
 [3] Vale usu da micvasy anlynda³⁸ jol jasejdyr³⁹.
 [4] Miškińliktađi us ješišina taždyr a χoža-
 [5] lyχ gufnu kořkajfadir da žany ačtyr. Ol⁴⁰
 [6] juvašlyχ kelřradir⁴¹ ululuχka da ol ö-
 [7] křamlik jetkiřadir synyχlyχka⁴²[.] ǰKim öž urađin⁴³
 [8] šińdiřadir bačatyrdan jaχšyraχ⁴⁴ maχtaladyr.

³⁰ כִּירִיב. Wyraz zapisany bez wokalizacji.

³¹ יִסִּי. Początkowe כּ zamiast צ wynika prawdopodobnie z błędnego przepisania tekstu oryginalnego, por. צִיָּוִט in następnym wersie.

³² כּוֹנֶסֶס. Ubezdźwięczenie wygłosowego z przed wyrazem zaczynającym się od *n* pod wpływem języka rosyjskiego.

³³ Wyraz zapisany jako גגפנו – oczywista pomyłka kopisty.

³⁴ יִהְרֶקְשִׁיר. Poprawione przez Grygulewicza przez dodanie וּ ponad drugim ש.

³⁵ טַנְשׁ. Wyraz nieodnotowany w KRPS jako występujący w dialekcie północno-zachodnim. Por. południowo-zach. *tynys* ‘spokojny’ (Mardkowicz 1935a: 67).

³⁶ אִיוֹגְלִירְגִידִיא. Niepełna wokalizacja. *Chirik* pod *dalet* jest oczywistą pomyłką kopisty.

³⁷ אִוֹטְמִידִיר. Typowa dla dialektu północnozachodniego zmiana sufiksu przeczenia *-ma* do *-my* przed *j*.

³⁸ אִנְלִנְדִיא. Metateza *alnynda* > *anlynda*.

³⁹ יִסִּידִיר. Typowa dla dialektu północnozachodniego zmiana *a* > *e* przed *j*.

⁴⁰ Zaimek wskazujący *ol* w roli hebr. przedimka określonego *ha-*, por. Kowalski (1929: XXXIX). Zob. też następnny wers.

⁴¹ כְּלִיטִירִידִיר. Niepełna wokalizacja.

⁴² סְנַחֲלֶקְא. Niepełna wokalizacja.

⁴³ יוֹרִיגִין. Brak wokalizacji.

⁴⁴ יִהְשִׁירֶה. Końcowe *he* jest być może błędem kopisty.

- [9] Erklānūvčū jeceri⁴⁵ üštüña ulluraχtyr
 [10] erkłānūvčudañ šayar⁴⁶ üštüña⁴⁷[.]
 [11] *hbhūr* Refa'el *bn km*⁴⁸ Jehošu'a *hmni'h*
 [12] Grigulevič Ponevež
 [12a] */Rafał Grigulevič Poniewież/*⁴⁹

Przekład

Folio 1 r° (1)

- [1] (1) swojemu ukochanemu [= ukochanemu przez siebie] Bóg daje
 [nawet] gdy [ten] śpi
 [2] (2) lepsza żywa mucha od zdechłego lwa
 [3] (3) jeśli obca wesz [go] nie pokąsa, człowiek się nie wzbogaci
 [4] (4) gdy trzeba błyszczeć urodą [= gdy się chce pięknie wyglądać],
 trzeba z wrzodem [= pęcherzem na stopie]
 [5] chodzić [w znaczeniu: 'trzeba cierpieć, gdy chce się być
 pięknym']
 [6] (5) ryba szuka tego, co głębsze, człowiek szuka
 [7] tego, co lepsze
 [8] (6) grzesznik zbiera, sprawiedliwy⁵⁰ dziedziczy⁵¹
 [9] (7) wilk bierze owcę z [tych] policzonych
 [10] (8) na człowieka, który śpi, spada nieszczęście
 [11] [*ros.*] Wypisane z rękopisu

⁴⁵ Pod *resz* pierwotnie postawiony *patach*, poprawiony przez kopistę na *chirik*.

⁴⁶ **רהר**. Niepełna wokalizacja.

⁴⁷ Przekład cytatu z Księgi Przysłów (16.32) różni się od innych dostępnych autorce przekładów na północnozachodni dialekt języka karaimskiego – zarówno opublikowanego przez Firkowicza: *Yaxširaxtyr uzax ačuvlu bahatırdan; da êrklānūvčū üřāğindā tutuvčudan šaharny* (Firkovičius 2000: 73), jak i zawartego w rękopisie JSul.IV.20: *Jaxšyřaxtyr uzaχ ačuvlu bayatyrdan daerkłānūvčū sayyšynda tutuvčudan šaharny* (fol. 110 v°, wiersze 15–17).

⁴⁸ Skrót hebr. **מַעֲלַת כְּבוֹד** 'szanowny pan'.

⁴⁹ Dopisek inną ręką alfabetem łacińskim.

⁵⁰ Hebr. **צַדִּיק**. Nieodnotowane w KRPS, por. *caddik* 'sprawiedliwy' (Mardkowicz 1935a: 18).

⁵¹ *męraš'la*- 'dziedziczyć' (KRPS: 406). W przekładach Tory także jako 'obejmować w posiadanie', co odpowiada obu znaczeniom hebr. **יָרַשׁ**.

- [12] Za pozwoleniem Szechiny⁵² i za pozwoleniem
 [13] ribbich niech i ja, nierozumny prostaczek, co nieco
 [14] przemówię i powiem, co przyjąłem [= czego się nauczyłem]
 [15] i znajdę łaskę przed obliczem wielmożnego pana
 [16] i w jego oczach. Ten, kto rozumie słowa swego nauczy-
 [17] ciela, znajduje dobro. Kto przestrzega Tory,

Folio 1 v° (2)

- [1] temu chwała. Świat opiera się na trzech
 [2] rzeczach. Na szczerzej⁵³ modlitwie i na miłosierdziu
 [3] i uczciwym sądzie. Kto postępuje właściwie,
 [4] tego Bóg kocha. A kto Jemu ufa, we wszystkim
 [5] mu się powodzi. Skromność i rozum niczym
 [6] dwaj bracia są sobie równe. Mądrego
 [7] słowa cieszą serce. A rzecz [jest]
 [8] w księdze. Napisano [tam:] jeśli głupiec zamilknie, za mądrego
 [9] zostanie uznany. Umysł i rozum od złota
 [10] są cenniejsze. Dobre imię i życzliwość są bardziej poważane niż
 kosztowności.
 [11] Przykazania i dobre uczynki są dla człowieka światłem, [a] na
 tamtym świecie
 [12] pożywieniem. Jak drzewo bez owoców,
 [13] taki jest pozbawiony rozumu człowiek pobożny⁵⁴. Modlitwa bez
 intencji [jest] jak ciało
 [14] bez duszy. Bogactwo i smaczna strawa upiększają ciało,
 [15] a Tora ożywia duszę. Lepiej dla człowieka,
 [16] [gdy] dzięki prawości może mieć trochę spokoju. Bogactwo
 przez Boga
 [17] dane jest człowiekowi na przechowanie⁵⁵, by sam

⁵² Hebr. שְׁכִינָה. Wyraz niewystępujący w Biblii, w tekstach rabinicznych używany na określenie obecności Boga.

⁵³ Kar. *rast* ‘prosty, słuszny, prawy, sprawiedliwy’ (KRPS: 451).

⁵⁴ Kar. *żan jeśiśi*. Dosłowny przekład hebr. נַפֶּשׁ בְּעַלְּ pan duszy’, w literaturze rabinicznej oznaczającego osobę dbającą o swe zbawienie poprzez skrupulatne przestrzeganie przepisów Prawa.

⁵⁵ Znaczenie niepewne. Kar. *astrav* ‘kryjówka, ukrycie | piwnica’ (KRPS: 81).

Folio 2 r° (3)

- [1] według swoich potrzeb jadł i czynił dobro innym.
- [2] Majątek człowieka nie sięga na tamten świat,
- [3] ale rozum i [przestrzeganie] przykazań ścielą⁵⁶ przed nim [= człowiekiem] drogę.
- [4] W ubóstwie rozum jest jego posiadaczowi koroną, a bogactwo
- [5] służy ciału, lecz dusza głoduje.
- [6] Skromność wynosi do wielkości, zaś pycha
- [7] doprowadza do upadku[.] Kto własne serce
- [8] poskramia⁵⁷, godzien jest większej pochwały niż mężny wojownik.
- [9] Ten, kto panuje nad swoimi skłonnościami⁵⁸, jest potężniejszy
- [10] niż ten, kto panuje nad miastem.
- [11] Kawaler Refael syn pana Jehoszui *hmni'h*⁵⁹
- [12] Grigulewicz Poniewież

Słownik

Stosowane skróty

abl. = ablativus; **acc.** = accusativus; **ar.** = zapożyczenie z j. arabskiego; **comp.** = comparativus; **cond.** = conditionalis; **coni.** = coniunctio; **conv.** = converbium; **cop.** = copula; **dat.** = dativus; **equat.** = equativus; **fut.** = futurum; **gen.** = genitivus; **hebr.** = zapożyczenie z j. hebrajskiego; **imper.** = imperativus; **inf.** = infinitivus; **loc.** = locativus; **neg.** = negatio; **nom.** = nominativus; **part.praes.** = participium praesentis; **part.praet.** = participium praeteriti; **pass.** = passivum; **perf.** = perfectum; **pers.** = zapożyczenie z j. perskiego; **pl.** = pluralis; **pol.** = polski, **poss.** = possessivum; **praes.** = praesens; **sg.** = singularis; **słow.** = pożyczka słowiańska; **post.** = postpositio

⁵⁶ Kar. *jasa-* ‘robić, budować, poprawić’ (KRPS: 237).

⁵⁷ Znaczenie niepewne. Kar. *śiñdir-* ‘wchłaniać’ (KRPS: 475) < *sin-* (th) ‘przesiąkać, wsiąkać | wdzierać się’ (KRPS: 474).

⁵⁸ Z hebr. יָצָר ‘skłonność, inklinacja, instynkt, popęd’. Wyraz odnotowany w KRPS jako występujący w dial. południowozachodnim, ale – za Mardkowiczem – w znaczeniu ‘konsystencja, charakter’ (KRPS: 278).

⁵⁹ הַמְּנִיעָה. Znaczenie niejasne.

Słownictwo

- a* (słow.) ‘a’ ■ coni. א [1 r° 6, 1 r° 8, 1 v° 4, 7, 15]; אה [1 r° 10]
abajly ‘czcigodny, szanowny, drogi’ ■ comp. אַבְיִלְרֵךְ [1 v° 10]
ač ‘głodny’ ■ cop.3.sg אַצְטִיר [2 r° 5]
adam ‘człowiek, mężczyzna’ (hebr. אָדָם) ■ nom. אָדָם [1 r° 3]; dat. אָדָמָה [1 r° 10], אָדָמָא [1 v° 17]
ajt- ‘mówić, przekazywać, komunikować, wypowiadać’ ■ imper.1.sg. אַיִטִים [1 r° 14]
al- ‘brać’ ■ praes.3.sing. אַלַת [1 r° 9]
alej ‘tak, w ten sposób’ ■ אַלֵי [1 v° 13]
altyn ‘złoto’ ■ nom. אַלְטִינֵן [1 v° 9]
alyn ‘przed’ ■ poss.2.pl.loc. אַנְלִיזִידָא [1 r° 15]; loc. אַנְלִנְדָא [2 r° 3]; (metateza)
anlavcu ‘biegły, znawca; tu: ‘ten, kto rozumie, rozumiejący’ ■ nom. אַנְלִוְצוּ [1 r° 16]
aqyl (ar.) ‘rozum, umysł, rozsądek’ ■ nom. אַקֵל [1 v° 5]; אַכֵל [1 v° 9]
aqylsyz ‘głupi, nierozumny’ ■ nom. אַקֵלְסִיז [1 v° 13]
aryslan ‘lew’ ■ nom. אַרִיסְלָן [1 r° 2]
astrav ‘kryjówka, ukrycie | piwnica; tu: ‘schowanie, przechowanie’ ■ dat. אַסְטְרוֹוֹנָא [1 v° 17]
aš ‘jedzenie, pożywienie’ ■ nom. אַש [1 v° 10]
aša- ‘jeść’ ■ imper.3.sg. אַשְגֵי [2 r° 1]
azyyna ‘trochę, nieco’ ■ אַזְגִינָה [1 r° 13]; אַזְנָה [1 v° 16]
azyx ‘żywność, prowiant’ ■ nom + cop.3.sg. אַזִיקְטִיר [1 v° 12]
bayaly ‘drogi’ ■ comp. בַהֲלֵרֵק [1 v° 10]
bayatyx ‘bohater, rycerz, wojownik’ ■ abl. בַגְטִירֵדֵן [2 r° 8]
balyx ‘ryba’ ■ nom. בֵלַח [1 r° 6]
bary ‘wszyscy, wszystko’ ■ loc. בַרְנִדָא [1 v° 4–5]
byla ‘z’ ■ postp. בֵלָה [1 v° 2, 3, 16]; forma sufiksalna: בּוּ [1 r° 4]; בַא- [1 r° 12]; בֵיא- [1 v° 3]
ber- ‘dawać’ ■ inf. בַרְמָה [1 v° 12]; praes.3.sing. בַרִידִיר [1 r° 1]; pass., part.praet. + cop. בִירִילְגִנְדִיר [1 v° 7]
bjanađir- ‘uradować’ ■ praes.3.pl. בֵינְדִירִדְרֵלִיר [1 v° 7]
bit ‘wesz, pasożyt’ ■ nom. בֵיט [1 r° 3]
bořu ‘wilk’ ■ nom. בִורִיו [1 r° 9]
caddik ‘sprawiedliwy’ (hebr. צַדִיק) ■ nom. צַדִיק [1 r° 8]
čyban ‘wrzód’ ■ nom. צִיבֵן [1 r° 4]
čyjyr ‘licho, bieda’ ■ nom. צִיר [1 r° 10]

čibiń ‘mucha’ ■ nom. צִיבִין [1 r° 2]

da ‘i’ ■ coni. דַּ [1 r° 12]; דְּ [1 r° 15, 2 r° 1]; דִּ- [1 r° 16, 1 v° 2, 3, 5, 6, 11, 14, 2 r° 2, 5, 6]

-*da* ‘również, także’ ■ coni. אִיאַדִּ- [1 r° 13]; אִיאַדִּ- [1 v° 8]; דִּ- [1 v° 9]; אִיאַדִּ- [2 r° 1]

dunja ‘świat’ ■ nom. דּוֹנְיָה [1 v° 1]; dat. דּוֹנְיָהָא [1 v° 11-12], דּוֹנְיָהָא [2 r° 3]

žan (pers.) ‘dusza | życie’ ■ acc. זְאֹנָן [1 v° 15]; posses.3.sg. זְאֹנָא [2 r° 5]

žan ješiši ‘osoba troszcząca się o swą duszę poprzez skrupulatne spełnianie nakazów religijnych’ ■ nom. זְאֹנָן יִיְסִי [1 v° 13]

žansyz ‘bez duszy (pozbawiony duszy)’ ■ nom. זְאֹנְסִיז [1 v° 14]

žüýar (ar.) ‘klejnot’ ■ abl. זְזוּהַרְדִּין [1 v° 10]

eki ‘dwa’ ■ nom. אֶכִּי [1 v° 6]

erklańuvcu ‘panujący, władający’ ■ nom. אַרְכְּלַיְנִיּוֹבְצִיּוֹ [2 r° 9]; abl. אַרְכְּלַיְנִיּוֹבְצִיּוֹדִין [2 r° 10]

guf ‘ciało’ (hebr. גּוּף) ■ nom. גּוּף [1 v° 13]; acc. גּוּפְנּוּ (oczywisty błąd kopisty, powinno być: גּוּפְנּוּ) [1 v° 13], גּוּפְנּוּ [2 r° 5]

xožalan- ‘wzbogacić się’ ■ fut.neg.3.sing. חוֹזְאֵלְנִמְסֵת [1 r° 3]

xožalyχ ‘bogactwo’ ■ nom. חוֹזְאֵלִיק [1 v° 14], חוֹזְאֵלְח [1 v° 16], חוֹזְאֵלִיק [2 r° 4-5]

iš ‘robota, praca, dzieło, sprawa’ ■ nom. אִישׁ [1 v° 7]

išan- ‘wierzyć, mieć nadzieję, ufać’ ■ praes.3.sg. אִשְׁנִדִּיר [1 v° 4]

ištyr- ‘zbierać’ ■ praes.3.sing. אִישְׁטֵרַת [1 r° 8]

ižla- ‘szukać’ ■ praes.3.sing. אִיזְלִיַּד [1 r° 6]

jaχšy ‘dobry’ ■ nom. יִהְשִׁי [2 r° 1]; acc. יִהְשִׁינִי [1 r° 17]; comp. יְכַשִּׁירַח [1 r° 2], יִהְשִׁירַח [1 r° 7], יִהְשִׁירַה [2 r° 8]; comp., cop.3.sg. יִהְשִׁרְקֵטֵר [1 v° 15]

jaryχlyχ ‘światłość’ ■ cop.3.sg. יִרִיקֵלִיקֵטֵר [1 v° 11]

jasa- ‘robić, budować’ ■ praes.3.sg. יִסִּיַּדִּיר [2 r° 3]

jat ‘obcy’ ■ nom. יַט [1 r° 3]

jaz- ‘pisać’ ■ part.praet. יִזְנִדִּיר [1 v° 8]

jecer ‘skłonność, popęd’ (hebr. יֵצֵר) ■ nom. poss.3.sg. יִיצְרִי [2 r° 9]

jemišiš ‘bez owoców (pozbawiony owoców)’ ■ nom. יִמִּישְׁסִי [1 v° 12]

ješi ‘pan, gospodarz, właściciel’ ■ nom., poss.3.sg. יִיְסִי [1 v° 13]; poss.3.sg., dat. יִיְסִינָא [2 r° 4]

jetkir- ‘osiągać, dostarczać na czas, zdążać, dościgać, dopędzać’ ■ praes.3.sg. יִטְכִּירִדִּיר [2 r° 7]

jol ‘droga’ ■ nom. יוֹל [2 r° 3]

juqla- ‘spać’ ■ conv. יוֹכְלִדּוֹגּוֹן [1 r° 1]; part.praes. יוֹכְלִדּוֹגּוֹן [1 r° 10]

juvašlyχ ‘skromność, uległość’ ■ nom. יוֹבְשְׁלִיח [2 r° 6]; (w KRPS tylko południowozachodnie *juwašlyk*)

- kavod* ‘wielmożny pan’ (hebr. כְּבוֹד) ■ poss.2.pl., gen. כְּבוֹבוּזוֹנוֹן [1 r° 15]
kavvanasys ‘bez intencji (pozbawiony intencji)’, z hebr. כְּוָנָה ■ nom. כְּוֹנְסִיס [1 v° 13]
- keĭl-* ‘przychodzić’ ■ praes.3.sg. קֵילִיד [1 r° 10]
keĭtĭr- ‘nosić | przyprowadzać, przywozić, przynosić’ ■ praes.3.sing. כֵילִיטִירִידִיר [2 r° 6]
- keřak* ‘potrzeba, trzeba’ ■ nom. כְּרִיכ [1 r° 4]; equat. כְּרִיגִיצִיא [2 r° 1]
ki ‘aby | że’ ■ coni. כִי [1 v° 17]
kim ‘kto’ ■ pron. כִים [1 v° 3, 4, 2 r° 7]
kiři ‘człowiek, mężczyzna’ ■ gen. כִישִינִין [2 r° 2]; dat. כִישִינִיא [1 v° 15]
kořkaj- ‘ładnieć, stać się pięknym’ ■ inf. כִיורכִימִי [1 r° 4]
kořkajf- ‘upiększać’ ■ praes.3.sg. כִיורכִיטִידִיר [1 v° 14], כִיורכִיטִידִיר [2 r° 5]
koř ‘oko’ ■ pl, poss.2.pl, loc. כִיזְלִירִיזִידִיה [1 r° 16]
mal ‘towar | mienie, majątek’ ■ poss.3.sg. מַל [2 r° 2]
mařtal- ‘być chwalonym, być sławionym’ ■ praes.3.sing. מַחְטְלִדִר [2 r° 8]
micva ‘przykazanie’ (hebr. מִצְוָה) ■ nom: מִצְוֹוה [1 r° 11]; poss.3.sg. מִצְוֹוסי [2 r° 3]
- meń* ‘ja’ ■ nom. מֵינְדִיא (-de) [1 r° 13]
meřařla- ‘dziedziczyć’ ■ praes.3.sg. מֵרִיסְלִיד [1 r° 8]
mĭřkińlik ‘ubóstwo’ ■ loc., cop.3.sg. מִיסְכִינְלִיכְטִידִי [2 r° 4]
ńe ‘co’ ■ nom. נִי [1 r° 6]; נִיא [1 r° 7]; acc. נִינִי [1 r° 14]
ńečik ‘jak’ ■ נִיצִיכ [1 r° 4]; נִיצֶכ [1 r° 2, 1 v° 5, 12, 13]
ńeřsa ‘rzecz’ ■ nom. נִרְסִיא [1 v° 2]
- ol* ‘on, ona, ono | ten, tamten’ ■ nom. אֹל [1 v° 1, 11, 2 r° 3, 5, 6]; dat. אַנְר [1 v° 1, 4]; acc. אַנִי [1 v° 4]
onar- ‘mieć powodzenie, cieszyć się powodzeniem, prosperować, zwyciężać’ ■ praes.3.sg. אֹנְרִידִיר [1 r° 5]
- orun* ‘miejsce’ ■ poss.1.sg, dat. אֹרנוֹנָא [1 v° 9]
ořkamĭlik ‘duma, pycha’ ■ nom. אִיכְטִימְלִכ [2 r° 6–7]
oř ‘sam | swój, własny’ ■ nom. אִיזו [2 r° 7]; poss.3.sg. אִיזוּו [1 v° 17]
ořęga ‘inny’ ■ pl.dat. + coni. אִיזוּגִילִירִנִידִיא [2 r° 1]
qabul et- ‘otrzymywać, przyjmować’ ■ perf.1.sg. אִטִיטִים [1 r° 14]
qarandař ‘brat’ ■ pl. קִרְנְדִשְלִר [1 v° 6]
qoj ‘owca’ ■ acc. כִויִנו [1 r° 9]
qyl- ‘czynić, wykonywać, przygotowywać’ ■ imper.3.sg. קִלְגִי [2 r° 1]
qyrylyan ‘zdechły’ ■ כְרִלְגִן [1 r° 2]
- rast* (pers.) ‘prawy, sprawiedliwy; tu: ‘szczerzy (o modlitwie)’ ■ nom. רִסט [1 v° 2]
rastlyř ‘sprawiedliwość, prawość’ ■ nom. רִסְטִלַח [1 v° 16]

- raša* ‘grzeszny, bezbożny’ (hebr. רָשָׁע) ■ nom. רָשָׁא [1 r° 8]
rešut ‘pozwolenie, zgoda’ (hebr. רְשׁוּת) ■ instr. רְשׁוּתוּבָא, רְשׁוּתוּבָא [1 r° 12]
ribbi ‘rabin | pan | nauczyciel’ (hebr. רַבִּי) ■ pl.gen. רִיבְלִירָנִין [1 r° 13]
sayyšlan- ‘być uważanym za kogoś, wydawać się *kims’* ■ praes.3.sg. סַגְשַׁלְנִדִּיר [1 v° 9]
san ‘cześć, chwała’ ■ cop.3.sg. סַנְדִּיר [1 v° 1]
sana- ‘liczyć, policzyć, porachować’ ■ part.praet, abl. סַנְדִּנְדִּן [1 r° 9]
saqlavču ‘stróż, strażnik, wartownik’; tu: ‘ten, który przestrzega, zachowuje’
 ■ nom. סַקְלָוֹצֻו [1 r° 17]
sefer ‘książka’ (hebr. סֵפֶר) ■ loc. סֵפֶרְדִּיא [1 v° 8]
syjly ‘szanowny, dostojny, znakomity, poważany’ ■ nom. סַיִל [1 v° 10]
synyxlyx ‘potulność, pokora’, tu: ‘upadek’ (por. *synyx* ‘złamany | smutny’, KRPS 494) ■ dat. סַנְחֶלְקָא [2 vo 7]
šindir- ‘wchłaniać’; tu: ‘poskramiać, panować (*nad czymś*)’ ■ praes.3.sg. סַיְנִדִּיר [2 r° 8]
šoź ‘słowo’ ■ pl., poss.3.sg. סַיִזְלִיר [1 v° 7]; poss.3.sg, acc. 1 סַיִזִּין r° 16]
šoźla- ‘rozmawiać, mówić’ ■ imper.1.sg. סַיִזְלִים [1 r° 14]
šuv- ‘kochać, lubić’ ■ praes.3.sg. סַיִבִּדִּיר [1 v° 4]
šuvár ‘kochany’ ■ poss.3.sg, dat. סַיִבִּירָנִיא [1 r° 1]
šayar ‘miasto’ (pers.) ■ nom. שָׁהר [2 r° 10]
šehina ‘Szechina, Boska obecność’ (hebr. שְׁכִינָה) ■ gen. שְׁכִינָהִין [1 r° 12]
šem ‘imię’ (hebr. שֵׁם) ■ nom. שֵׁם [1 v° 10]
ševayat (ar.) ‘łaska’ ■ nom. שְׁוַיַּט [1 v° 2]
širínlik ‘łaskawość, łaska, pobłażliwość’ ■ nom. שִׁירִינְלִיק [1 r° 15, 1 v° 10]
taž (pers.) ‘korona’ ■ cop.3.sg. טַצְצִדִּיר [2 r° 4]
tap- ‘znaleźć’ ■ imper.1.sg. טַבִּיִּים [1 r° 15]; praes.3.sg. טַבִּדִּיר [1 r° 17]
tatly ‘słodki, smaczny’ ■ nom. טַטְלִי [1 v° 10]
to (słow., partykuła) ‘to’ ■ טו [1 r° 4]
tora ‘Tora’ (hebr. תּוֹרָה) ■ nom. תּוֹרָה [1 v° 15]; acc. תּוֹרְנִי [1 r° 17]
tur- ‘wstawać, powstawać | stać, zatrzymywać się | trwać, istnieć’ ■ praes.3.sg. טוּרְדִּיר [1 v° 1]
tyjyl- ‘milczeć’ ■ cond.3.sg. טַיִלְס [1 v° 8]
tynyš ‘spokojny’ ■ nom. טַנְש [1 v° 15]
tefla ‘modlitwa’ (hebr. תְּפִלָּה) ■ nom. תְּפִילָה [1 v° 2], תְּפִילָה [1 v° 13]
félí ‘głupi, głupiec, szalony’ ■ nom. טֵילִי [1 r° 13, 1 v° 8]
Teñri ‘Bóg’ ■ nom. טַנְרִי [1 r° 1, 1 v° 4]; abl. טַנְרִידִין [1 v° 16]
teñši ‘równy’ ■ cop.3.pl. טַיְנְשִׁדִּיר [1 r° 6]
teñtak ‘głupiec, prostak’ ■ nom. טַיְנְטִיק [1 r° 13]

- te'arak* 'drzewo (owocowe)' ■ nom. טיריכ [1 v° 12]
te'arañ 'głęboki' ■ comp. טריגריכ [1 r° 6]; *te'arañfaç*
tir'giç- 'ożywiać, wskrzeszać' ■ praes.3.sg. טירגיידיר [1 v° 15]
tiri 'żywy' ■ nom. טירי [1 r° 2]
fišla- 'chwytać zębami, kąsać' ■ neg., cond.3.sg. טישלימיסיא [1 r° 3]
to'ra 'sąd | zwyczaj' ■ nom. טיורייה [1 v° 3]
tuğallik 'doskonałość, pobożność' ■ nom., postp. טיוגלליכביא [1 v° 3]
tuž 'uczciwy, sprawiedliwy' ■ nom. טיוז [1 v° 3]
ujalčanlyç 'wstydlivość, skromność' ■ nom. אויילצלנה [1 r° 5]
ullu 'duży, wielki, ważny' ■ comp., cop.3.sg. אוולורחטייר [2 r° 9]
ullulux 'wielkość' ■ dat. אוילולוחקא [2 r° 6]
us 'rozum, rozsądek, mądrość' ■ nom. אויס [1 v° 9, 2 r° 3]; poss.3.sg. אוסו [2 r° 3]
uslu 'rozumny, mądry, rozsądny' ■ nom. אוסלו [1 v° 8]; אוסלו [1 v° 9]; gen.
 אוסלונג [1 v° 6]
üç 'trzy' ■ nom. אויץ [1 v° 1]
üçün 'dla | o | przez, z powodu' ■ אויציון, אויציון [1 v° 2]
ürak 'serce' ■ acc. יורכני [1 v° 7]; poss.3.sg., acc. יוריגין [2 r° 7]
üru- 'iść' ■ inf. איורוימא [1 r° 5]; praes.3.sg. יוריויידיר [1 v° 3]
üstüña 'na, nad' ■ אויסטיוניא [2 r° 10]
üvratu'vçu 'nauczyciel' ■ poss.3.sg, gen. אויברטייטויסיוניון [1 r° 16–17]
uzat- 'kontynuować, przedłużać, przeciągać, zwlekać' ■ praes.3.sg. אוזטמייידר [2 r° 2]
vale 'ale' (ar.) ■ con. ולי [2 r° 3]
zeçut 'dobry uczynek' (hebr. זכות) ■ nom. זכות [1 v° 11]

Bibliografia

Stosowane skróty

- KA = „Karaj Awazy”
 KAr = „Karaites Archives”
 KRPS = Baskakov, N.A., Zajončkovskij, A., Šapšal, S. M. (red.). *Kara-
 imsko-russko-pol'skij slovar'*. Moskva 1974.
 MK = „Myśl Karaimska”
 ON = „Onarmach”
 RO = „Rocznik Orientalistyczny”
 SLing = „Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis”
 UBG = Współczesna Biblia Gdańska

Opracowania naukowe

- Bohak, Gideon. 2013. *Rabbanite magical texts in Karaite manuscripts*. KAr 1: 17–34.
- Dubiński, Aleksander. 1976. *Poslovicy i pogovorki trakajskich karaimov*. RO 38: 117–127.
- Firkovičius, Mykolas (ed.). 2000. *Šelomonun Mašallary*. Ankara.
- Harviainen, Tapani. 1997. *Three Hebrew Primers, the Pronunciation of Hebrew among the Karaims in the Crimea, and Shewa*. W: E. Wardini (red.), *Built on Solid Rock. Studies in Honour of Professor Ebbe Egede Knudsen on the Occasion of his 65th Birthday April 11th 1997*. Oslo: 102–114.
- Jankowski, Henryk. 2014. *Two Karaim religious poems by Isaac ben Abraham Troki*. KAr 2: 35–57.
- Jaroszyńska, Irena. 2016. *Z dziejów Karaimów północnolitewskich*. „Awazymyz” 4 (53): 4–9.
- Karyndas 1932 = *Karyndas jirakt – dzany juwukt*. 1932. KA 2 (4): 27.
- Karaimsko-russko-pol'skij slovar'*. Baskakov, N. A., Zajončkovskij, A., Šapšal, S. M. (red.). Moskva 1974.
- Kowalski, Tadeusz. 1929. *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*. (= *Prace Komisji Orientalistycznej Polskiej Akademji Umiejętności* 11). Kraków.
- Lasker, Daniel J. 2011. *The Life and Works of Simhah Isaac Lutski – A Preliminary Intellectual Profile of an Eighteenth-Century Volhynian Karaite*. W: Shapira, Dan D.Y., Lasker, Daniel J. (red.). *Eastern European Karaites in the Last Generations*. Jerusalem: 36–56.
- Mann, Jacob. 1931. *Texts and Studies in Jewish History and Literature. Volume II: Karaitica*, New York [II wydanie: New York 1972].
- [Mardkowicz, Aleksander]. 1932. *Biżnin „ata sezlerimiz”*. W: *Łuwachlar dert jilħa* (5693–5696), Łuck: 17–19. [Przekład na j. polski: A. Mardkowicz. 2014. *Słowa naszych przodków*. Przeł. A. Sulimowicz. „Awazymyz” 1 (42): 15].
- [Mardkowicz, Aleksander]. 1933. „Azar azar – chudzura turar”. KA 6: 13.
- [Mardkowicz, Aleksander]. 1935. *Kart da kartajmahan sezler*. KA 8: 2–7.
- Mardkowicz, Aleksander. 1935a. *Karaj sez bitigi : Słownik karaimski. Karaimisches Wörterbuch*. Łuck.
- Mardkowicz, Aleksander. 1935b. *Karaim, jego życie i zwyczaje w przysłowiaach ludowych*. Łuck.
- [Mardkowicz, Aleksander]. 1936. *Garść przysłówi karaimskich*. KA 1936: 21a.
- Mardkowicz (Kokizow), A., 1939. *Okruchy ze stołu ojców: (Garść przysłów karaimskich)*, MK 12 (1937–1938): 105–108.
- Németh, Michał. 2010. *North-Western and Eastern Karaim Features in a Manuscript Found in Łuck*. W: Mańczak-Wohlfeld, E., Podolak, B. (red.). *Studies on the Turkic word. A Festschrift for Professor St. Stachowski on the Occasion of His 80th birthday*. Kraków: 75–94.
- Németh, Michał. 2011. *Unknown Lutsk Karaim Letters in Hebrew script (19th–20th Centuries)*. A Critical Edition (= *Studia Turcologica Cracoviensia* 12). Kraków.

- Németh, Michał. 2012. *A North-Western Karaim manuscript found in Lutsk. A case of dialect mingling?*. SLing 129: 139–162.
- Németh, Michał. 2013a. *Karaim letters of Jehoszafat Kapłanowski. I. A critical edition*. SLing 130: 237–257.
- Németh, Michał. 2013b. *Karaim letters of Jehoszafat Kapłanowski. II. Linguistic analysis*. SLing 130: 259–276.
- Németh, Michał. 2014a. *An early North-Western Karaim Bible translation from 1720. Part 1. The Torah*. KAr 2: 109–141.
- Németh, Michał. 2014b. *A historical phonology of western Karaim. Alveolars and front labials in the south-western dialect*. SLing 131: 247–267.
- Olach, Zsuzsanna. 2012. *A Halich Karaim Bible Translation (= Turcologica 98)*. Uppsala.
- Olach, Zsuzsanna. 2016. *Emergence of a New written Culture: The use of Hebrew script among the Krimchaks and the Karaim*. „Acta Orientalia Vilnensia” 13: 61–78.
- Janhy hanhala 1938 = Janhy hanhala da šarajat*. 1938. ON 2, artarych aj 5698 [marzec-kwiecień 1938]: 25–26.
- Rudkowski, Sergiusz. 1931. *Korutkan dżuwaherler*. KA 2: 19–20.
- SO 2015 = *Sentencje ojców*. 2015. Przełożył Michał Friedman. Kraków.
- Sulimowicz, Józef. 1968. *Mistar i halicko-karaimskie surała*. „Roczniki Biblioteczne” 12: 37–49.
- Tirliginden 1933a = Tirliginden Poniewież-dzymatnyn*. 1933. KA 5: 17.
- Tirliginden 1933b = Tirliginden Poniewież-dzymatnyn*. 1933. KA 6: 21–22.
- UBG = *Uwspółczesniona Biblia Gdańska*. <https://www.bible.com/pl/versions/2149-ubg-uwspolczesniona-biblia-gdanska> [dostęp: 22.07.2019].
- Z życia 1936 = Z życia Karaimów w Polsce*. 1936. MK 11 (1935–1936): 115.
- Zajączkowski, Ananiasz. 1932. *Sufiksy imienne i czasownikowe w języku zachodniokaraimskim (przyczynek do morfologii języków tureckich). Les suffixes nominaux et verbaux dans la langue des Karaims occidentaux (contribution à la morphologie des langues turques)*. (= *Prace Komisji Orientalistycznej Polskiej Akademji Umiejętności* 15). Kraków.
- Zajączkowski, Ananiasz. 1934. *Przekłady Trenów Jeremiasza w narzeczu trocko-karaimskim*. RO 8: 181–192.

Źródła rękopiśmienne

- Rękopis JSul.IV.20. Przekład Księgi Psalmów i Księgi Przysłów na język karaimski, Troki, II poł. XIX w. (1874?).
- Rękopis JSul.VI.12/AMar.7.1. List R. Grygulewicza do A. Mardkowicza z 23 X 1934.
- Rękopis JSul.VI.12/AMar.7.2. List R. Grygulewicza do A. Mardkowicza z 20 II 1934.
- Rękopis JSul.VI.12/AMar.7.3 List R. Grygulewicza do A. Mardkowicza z 21 X 1936.

Facsimile

Folio 1 r° (1)

AlMar. 2. 1 I
 siwetine Tenri jurtajdshoc beredir.
 (א) סוֹבֵי יִרְיָה עֲרֵי יִקְלֵי "הוֹזֵן בְּרֵי"ר
 jachypan ve tiri ebim aityhan arjstomam
 (ב) יִכְטִירֵךְ עֲרֵי צִבִּין נִצֵּיכְ כִּרְמֵל [אֶרְסֵל] [אֶרְסֵל]
 jost di Halemese, aidojn choobakamunt
 (ג) יִטְבֵּי בֵּית אֵילֵי אֵיִזָּזָה שֶׁחֲזָרָה לִפְסֵט
 (ד) נִיצֵיכְ כִּרְכִּיכְ כִּיִּרְכֵּי אֵיִזָּזָה מִן כִּרְכִּיכְ צִבִּין בִּזֵּן
 necia keren kerkejme, keren
 cybanta frimes
 (ה) בֵּית "חֲזָרָה" עֲרֵי אֵילֵי אֵיִזָּזָה שֶׁחֲזָרָה לִפְסֵט
 נִצֵּי "חֲזָרָה" עֲרֵי אֵילֵי אֵיִזָּזָה
 razza jstpad, coddie mjestejd
 (ו) רֵזָזָה עֲרֵי אֵילֵי אֵיִזָּזָה שֶׁחֲזָרָה לִפְסֵט
 beri usim oitov samjhanom
 (ז) אֵילֵי אֵיִזָּזָה שֶׁחֲזָרָה לִפְסֵט
 אֵילֵי אֵיִזָּזָה שֶׁחֲזָרָה לִפְסֵט
 jurtajdshoc aidojnhe cipri kelod
 Bunucka ug bykonnen
 רֵזָזָה עֲרֵי אֵילֵי אֵיִזָּזָה שֶׁחֲזָרָה לִפְסֵט
 Reszut uba rechi nannny da ressutad
 רֵזָזָה עֲרֵי אֵילֵי אֵיִזָּזָה שֶׁחֲזָרָה לִפְסֵט
 rebbernon mende fci tctca es hyno
 רֵזָזָה עֲרֵי אֵילֵי אֵיִזָּזָה שֶׁחֲזָרָה לִפְסֵט
 secljym Noir nant ett in, aytayin
 רֵזָזָה עֲרֵי אֵילֵי אֵיִזָּזָה שֶׁחֲזָרָה לִפְסֵט
 jurtajdshoc aidojnhe cipri kelod
 רֵזָזָה עֲרֵי אֵילֵי אֵיִזָּזָה שֶׁחֲזָרָה לִפְסֵט
 nuznan de restirinsie, ubatowin sekon
 רֵזָזָה עֲרֵי אֵילֵי אֵיִזָּזָה שֶׁחֲזָרָה לִפְסֵט
 i wacti wicizinin jachynny tabandyr. San
 Lawca Jarany

